

בעקבות ביצה ותחפושת

קריאה קווירית ביצירתו לילדים של דן פגיס

לילי גלזנר

היצירה הביצה שהתחפשה, ספר הילדים היחיד שחיבר דן פגיס, חוגגת 43 שנים ללידתה. הספר מופיע ברשימות האגף לחינוך קדם-יסודי ובתכנית הלימודים "חינוך לשוני", ברשימת הליבה של כיתות א'-ב'. במאמר המנתח את הערכים הגלומים בספרות הילדים לגיל הרך, בגן חובה ובכיתה א', אתי רוזנטל ממקמת את ספרו של פגיס בקבוצת הספרים העוסקת בקבלה עצמית ובאינדיווידואליות (רוזנטל, 2006, 25-26).¹ יעל דר, המקדימה וממקמת את הספר כמותאם כבר לפעוטות בני שנה ושנתיים, מציגה את הסיפור כמסע חיפוש אחר הזהות האישית, שבמהלכו מתמודדת הביצה עם אכזבות ועם חוויית הדחייה (דר, 2005, 36). ייחודו של הסיפור, טוענת דר, הוא ש"בניגוד לרוב סיפורי הדגם הזה, עוסק הספר 'הביצה שהתחפשה' בגדילה ובהשתנות מבפנים. אין הוא מסתפק במסר המאכזב השגור ש'כבית הכי טוב' וש'אל לאף אחד לרצות להיות מה שאינו'. בסיפור הזה רצונה של הביצה להפוך למשהו אחר כרוך בהיותה ביצה, שמעצם טבעה משתנה. עם המסר הזה", מסכמת דר, "הרבה יותר קל להיות, שהרי אם אנחנו רוצים להשתנות, סימן שגם טמונה בנו היכולת לעשות זאת. וזהו, לכל הדעות, סוף טוב מאוד" (שם, 37).

* המאמר עובד מתוך הרצאה שניתנה במפגש ספרותי במלאות 30 שנה למותו של המשורר דן פגיס. המפגש התקיים ב-21 במרץ 2016, במסגרת הקורס "תחנות יסוד בספרות העברית" בריכוזה של ד"ר מימי חסקין, במכללת סמינר הקיבוצים.

1 וכך גם כותבות רחי בר-חיים וליאת קפלן: "המוטיב החוזר בסיפור הוא הניסיון להיות משהו אחר על-ידי אימוץ תכונותיו החיצוניות. [...] התשובה לחיפוש הזהות היא הליכה פנימה, אל התכונות הייחודיות והמהותיות של הביצה" (בר-חיים וקפלן, 1991, 60).

לעומת קריאות אופטימיות אלו יגאל שוורץ מציע קריאה טעונה. ראשית, שוורץ מזכיר כי "הסיפור של פגיס לא נוצר בחלל ספרותי ריק", קדמו לו סיפורים אחרים השוזרים יחדיו גלגולי צורה וגילוי העצמי, והידוע שבהם הוא "הברווזון המכוער של אנדרסן" (שוורץ, 2004, 278). אלא שפגיס, לדבריו, שובר את הכללים. בגרסאות המסורתיות בעל חיים הוא שמשנה צורה – הברווזון המכוער הופך לברבור יפהפה. אצל פגיס הגיבור החווה את העולם והעומד בפני השתנות איננו יצור חי אלא "דבר" – ביצה. והרי ההשתנות אמורה לנבוע מיכולתו של הגיבור לנוע במרחב ולחיות וללמוד את העולם באמצעות חושי. ביצה, בניגוד לבעל חיים, היא דבר סטטי וחסר חושים. באמצעות שורה של רמזים, טוען שוורץ, פגיס מאותת לנו כי הנחות מקובלות אינן בהכרח נכונות. הערעור המרכזי כאן הוא על התפיסה הרווחת במערב שניתן למזג בהצלחה שני תהליכים סותרים: תהליך החברות מחד גיסא ותהליך מציאת האני האותנטי מאידך גיסא (שם, 280). הקריאה של שוורץ מאירה את דרכה של הביצה כמסלול ייסורים שבמהלכו היא אינה לומדת דבר. בסופו, "כשדומה שהיא כבר משלימה עם גורלה, ואולי אפילו מתחילה לשבוע נחת מגלגוליה סתם כך בעולם [...] או אז מגיעה אימה [...] וכופה עליה לעשות כמו כולם" (שם, 281). הביצה שהתחפשה, מסכם שוורץ, הוא "סיפור טראומטי, המנהל דיאלוג נוקב עם המסורת האופטימית של מעשיות וסיפורי ההתבגרות במערב" (שם, שם). זאת ועוד, לפנינו סיפור על הסתרת תרמית, כפי שהיא מתגלמת בהבטחה של התרנגולת. הביצה הרי מבקשת להמשיך ולהתגלגל בעולם, ועונה לה הדוגרת: "אולי בפעם אחרת".² הבטחה מרומזת זו, כותב שוורץ, "היא הבטחה ריקה – אחיזת עיניים, שבאמצעותה מסתירה התרנגולת-האם מהצאצא/ה שלה" את העובדה שמסלול חייה נגזר מראש ואין בו בחירה חופשית (שם, 283). וכך, לעומת הקריאה האופטימית של דר: "אם אנחנו רוצים להשתנות, סימן שגם טמונה בנו היכולת לעשות זאת", הקריאה של שוורץ מעלה שבתום מסע הגלגולים, הניסיונות והייסורים עתידה הביצה לגלות שעומדת לפניה רק אפשרות אחת "נכונה" (שם, 287). אני חושבת על דבריו של שוורץ ונזכרת במשחק פופולרי לפעוטות: התאמת צורות לשקעים המוטבעים בלוח. מלבן, עיגול, משולש, ריבוע – לכל צורה מתאים רק שקע אחד בלבד. או, לכל שקע מתאימה רק צורה אחת.³

אם כן, לפני הביצה עומדת רק אפשרות אחת נכונה. שוורץ כותב שמלכתחילה

2 ציטוטים ישירים מן הספר לקוחים מתוך: פגיס, 2014 (העמודים בספר אינם ממוספרים).
 3 רעיון זה (ודחייתו) מהדהד בספרה של אסתי שקדי: ספורו של משולש וריד (2001). וראו להלן הערה 5.

הבחירה בביצה מעוררת בעיה דקדוקית: בעברית, ביצה היא נקבה ואפרוח הוא זכר. אי-התאמה זו מקבלת ביטוי ברור לקראת הסיום. הביצה חסרת המנוח מצייצת: "אני כבר לא אני [...] / אני כבר לא ביצה! / משהו מנסה בי לבקוע / לפתוח, לפרוח! / - כמובן, אמרה אמא, כמובן. / סוף-סוף אתה אתה: / אפרוח." שוורץ מונה מעתק לשוני זה בקבוצת הרמזים האמורה לאותת לקורא המבוגר ש"ילד שמתבגר הוא לא בדיוק ביצה שהופכת לאפרוח" (שם, 279-280, הציטוט לקוח מעמ' 280).

על בסיס פרשנותו של שוורץ אבקש כעת להפליג אל מעבר לנקודה שהוא עוצר בה. לשם כך אגייס את החשיבה הקווירית המציבה אלטרנטיבה לידע, לתפיסה, למושגים ולדמיון של התרבות השלטת, דהיינו אלטרנטיבה להגמוניה ההטרו-נורמטיבית. אורנה קזין כותבת: "התיאוריה של הקוויר מניחה - בעקבות [ג'ודית] באטלר - שזהותו המינית של אדם דינמית ועשויה להשתנות. היא כולה הצגה מתמשכת ולא תוצאה או ביטוי של איזו מהות נצחית" (קזין, 2000, 83). באטלר, אחת ההוגות החשובות של התאוריה הקווירית, תיארה את הקושי והכאב שחוותה כנערה לסבית. ברשותכם, אביא את דבריה של באטלר - אך אשנה מילה אחת ויחידה בטקסט שלה. באטלר כותבת: "בנעורי, סבלתי זמן רב, ונדמה לי שכמותי גם רבים אחרים, מכך שנאמר לי במפורש או במובלע, שמה 'שאני' זה העתק, חיקוי, דוגמה נגזרת, צל של הממשי. ההטרוסקסואליות הכפויה מציבה את עצמה כמקור, כאמיתי, כאותנטי; הנורמה שקובעת מהו הממשי מרמזת ש'להיות' ביצה⁴ הוא תמיד סוג של חיקוי [...] ניסיון שאינו יכול אלא להיכשל" (בטלר, 2003 [1993], 336).

הביצה שהתחפשה משקפת את התפיסה ההטרוסקסואלית על פיה האנושות מתחלקת לשתי קבוצות מגדריות מובחנות, גברים ונשים. המין הביולוגי הוא שמסמן את השיוך המגדרי על כל המשתמע מכך. בלוח המשחקים של תפיסה חברתית-תרבותית זו יש רק שני שקעים - ולכל שקע מתאימה צורה אחת בלבד. מי שצורתו אינה מתאימה נדחה על יד החברה. כעת מתחוור לנו איזו אמת מרה גלומה בדברי הביצה המקוננת: "איזו צורה מוזרה יש לי, / ממש צרה צרורה!" לו הייתה ביצה זו נולדת כשלושים שנה מאוחר יותר,⁵ אולי הייתה מבינה שצורתה

4 במקור במקום המילה "ביצה" מופיעה המילה "לסבית".

5 שלא כמו בשנות השבעים של המאה העשרים, היום ניתן למצוא במדף ספרות הילדים הפונה לגילאים הצעירים גם גיבורים בעלי זהות מינית שונה, חורגת. כזהו, למשל, ביילי, ילד טרנסג'נדר החושב על עצמו בלשון נקבה ומבקש לעצב וללבוש שמלות מרהיבות. ראו

המוזרה – חריגותה, הקוויריות שלה – היא מקור עוצמה, היא התנועה המניעה.⁶ קזין, שבראשית שנות האלפיים ביקשה לעברת את המילה קוויר, כתבה: "במעשה התרגום שאני מציעה כאן, אני מבקשת [...] לברוא קוויר עברי חדש, קוויר המשוחרר ממדכאים וכולו אסרטיבי, פעיל ומתנגד" (קזין, 2000, 83).

ואולם הביצה שלנו נולדה בראשית שנות השבעים של המאה העשרים, והעברית שבה נולדה משקפת את החוויה ואת תחושת העצמי שלה. וכיוון שהסביבה אינה מקבלת אותה כפי שהיא, היא מנסה להתאים את עצמה באמצעות תחפושות – ייתכן שזו ביצה מלומדת שקראה אצל שקספיר ש"כל העולם במה"...

אבל, מדוע מלכתחילה היא אינה מתאימה?

הסיום חושף את הראשית, את שורש הבעיה ואת הסיבה: "סוף-סוף אתה אתה". בחברה הבנויה על עקרון הבינאריות – שמאל או ימין, ילד או מבוגר, זכר וגברי או נקבה ונשית – מי שנולד עם גוף זכרי אינו רשאי להחזיק בזהות נשית (או בזהות מעורבת, או בזהות נזילה), גם אם זו הזהות האוטנטית שלו/שלה.

אימא-תרנגולת, המשעתקת ומנחילה את התרבות ההטרוסקסואלית השלטת, דואגת "לתקן" ו"להחזיר לתלם" את הביצה המבולבלת, ודווקא, למרבה האירוניה והצער, ברגע שבו נדמה שהביצה, שבתחילת הדרך סלדה משונותה, למצער למדה לקבל את עצמה, "תני לי להתגלגל בעולם". תהליך "התיקון" לא נעשה באמצעים פיזיים אלימים, חלילה, אלא באמצעות מניפולציה (אותה תרמית שעליה הצביע שוורץ בניתוחו) וכן באמצעות מתן מרחב מדומה להתנסות. ומדוע מדומה? – כיון שהאם-התרנגולת אינה מתעמתת ישירות עם הביצה בניסיון "להשיבה למוטב". תחת זאת היא מאפשרת לה להסתובב במרחב ולטעום את טעמה של דחייה חברתית. לא באופן שמסכן את חיי הביצה, אלא רק במידה הנדרשת כדי להמחיש שמוטב להקשיב לאימא ולהתאים את עצמה לתבנית המקובלת, או בלשון הסיפור: לעשות "בדיוק כמו כולם".⁷ ואולם הביצה חשה

Ewert, 2008. גלעד פדבה מגדיר דמות זו כך: "ביילי, ילדה שנולדה בגוף זכרי" (פדבה, 2014, 138). פדבה מתאר את הנסיבות והתהליכים שאפשרו והובילו להתפתחותה של ספרות קווירית לילדים ולנוער. עם זאת, לדבריו, "במרבית חנויות הספרים וברבות מהספריות הציבוריות בארץ ובעולם עדיין לא ניתן למצוא ספרי ילדים קוויריים" (שם, 136). על התפתחות ספרות קווירית לילדים בארץ ראו גם רודין, 2013.

6 קזין מייחסת לאישה החורגת (קווירית, בלשונה של קזין), המסרבת להיכנע ולהיטמע בתוך מסגרת, יכולת תנועה ותעופה (קזין, 2000, 84).

7 זוהי פרשנות אפשרית אחת לחסרונה של אימא-תרנגולת מן הטקסט (ובכלל זה מן האירועים) עד לעמודים האחרונים של היצירה. כיוון פרשני שונה עולה מדבריו של שוורץ, המרמז

במטמורפוזה שנכפית עליה, "ולא שקטה, ולא השלימה. / - אני כבר לא אני", ועוד - "משהו מנסה בי לבקוע / לפתוח, לפרוח!" - לפתע התהליך המתואר כאן, והמילה האביבית "לפרוח", נטענים במשמעות אירונית - האומנם לפנינו תהליך טבעי משמח, או שמא המילה "לפרוח" פירושה, בקונטקסט זה, לברוח? - משהו מנסה בי לבקוע, לפתוח, לברוח...

לאימא-תרנגולת, על כל פנים, אין שום ספקות ופקפוקים היא בטוחה בצדקת דרכה ובזהות צאצאה: "סוף סוף אתה אתה". כן, היא תמיד ידעה את מה שאנו הקוראים לא ידענו: ילד מתבגר רשאי להתחפש - דהיינו, להשתעשע בזהויות שאולות. ואולם, בסופו של דבר, עליו לקבל על עצמו ללא סייג את הזהות אשר הביולוגיה והסביבה קובעות עבורו.

ההבחנה הלשונית בין זכר לנקבה מכתיבה אפוא הכרעה ברורה. בעולם המדומיין של היצירה - הנשען על, ונבנה מתוך, השפה העברית - הזוהות יכולה להיות נקבית או זכרית, אין אפשרות שלישית לשירה. למעשה, זהו הדגם המוצג לעינינו כבר במפגש הראשון עם הספר. בכריכה הקדמית הביצה מתבוננת בשתי דמויות ילדיות: בן ובת, אשר התלבושות והתסרוקות הסולידיות שלהם משקפות בבירור את מינם הביולוגי והמגדרי. הצורה החיצונית משקפת את המהות והזהות. אני מתבוננת באיור החותם את הסיפור - הנה האפרוח. אך איה התנועה, איה הסקרנות, איה הניסיון לצאת מן הגבולות ולנסות זהויות? ושוב אני מעיינת בדברים שכתבה אורנה קזין: "אם אדם שואף מעצם טבעו לחירות - או לזהות אותנטית - הוא שואף מן הסתם לחרוג כל העת מהזהויות הנכפות עליו ולהגדיר את זהותו העצמית כל העת מחדש. כלומר, הוא אינו מפסיק לחפש ולהכיר את מגוון האפשרויות והדרכים להסביר, להבין ולחיות את העולם. כשהאדם מפסיק לחפש, הוא מפסיק להיות חופשי, במלוא מובן המילה" (קזין, 2000, 83). האם כבה הניצוץ? אני מתבוננת באפרוח של פגיס וחוששת שהתשובה היא כן. אבל אז אני נזכרת בשיעור שלימדה שירן טל, תלמידתי, לפני כשבועיים. כיתה ב', בית ספר תל חי. בחלקו האחרון של השיעור ציירו התלמידים לביצה תחפושות חדשות. אז אולי - אולי בלבם, אולי בדמיונם - הביצה תמשיך להתגלגל, תמשיך לחפש אפשרויות ודרכים חדשות, תמשיך להגדיר את עצמה מחדש כל העת.

כי לפנינו אם-מזניחה: "או אז מגיעה אימה שאמורה הייתה להגן עליה ונעלמה לה ואחר הופיעה שוב, והכל בלי שום הנמקה ברורה" (שוורץ, 2004, 281). זיוה פלדמן, הקוראת יצירה זו כיצירה אוטוביוגרפית, רואה בהיעדרות האם-התרנגולת הדהוד לאובדן שחוזה פגיס בגיל ארבע, עם מותה של אמו (פלדמן, 2015, 103-104).

מקורות

- בטלר, ג', 2003 [1993]. "חיקוי ומרי מגדרי", בתוך: י' קידר, ע' זיו, א' קנר (עורכים), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 329-346.
- בר-חיים, ר', ול' קפלן, 1991. מלכלוכית לאגדה חדשה: חינוך הומניסטי באמצעות ספרות ילדים, ירושלים: מדרשת אדם.
- דר, י', 2005. מדריך מפה לספרי ילדים: מדריך שימושי לבחירת ספרים מומלצים לילדים עד גיל חמש, תל אביב: מפה.
- פגיס, ד', 2014 [תשל"ג]. הביצה שהתחפשה, אייר: דן פגיס, תל אביב: עם עובד [ללא מספרי עמודים].
- פדבה, ג', 2014. "החיים בוורוד? יונים בוכיות, ברווזונים נשיים ופינגווינים מאוהבים בספרות ילדים קווירית עכשווית", עולם קטן: כתב עת לחקר ספרות ילדים ונוער 5: 135-153.
- פלדמן, ז', 2015. ספרות השואה גם לילדים: תקבולת אוטוביוגרפית בין יצירה לילדים ויצירה למבוגרים, אריאל: אוניברסיטת אריאל.
- קזין, א', 2000. "מ'קוויר' ל'חורגת'", רסלינג: במה חלופית לטקסטים עבריים 7: 80-84.
- רודין, ש', 2013. "אגדה על שני נסיכים": ספרות קווירית לילדים ולנוער בישראל: בין ספרות קווירופובית וספרות קווירית משתמעת", ספרות ילדים ונוער 134: 33-66.
- רוזנטל, א', 2006. "הערכים הגלומים בספרות הילדים של הגיל הרך בביה"ס הממלכתי", ספרות ילדים ונוער 125: 16-42.
- שוורץ, י', 2004. "הביצה שהתחפשה, בפברואר כדאי לקנות פילים: דן פגיס, יואל הופמן, מודרניזם ופוסטמודרניזם", צפון ז: 277-293.
- שקדי, א', 2001. ספרו של משולש ורוד, קרית גת: דני ספרים.

Marcus, E., 2008. *10,000 Dresses*, New York: Seven Stories Press.